

Blokvorming, interblokvorming en de restanten

Het internationale economische bestel is aan sterke veranderingen onderhevig. Binnen de EG heeft het integratieproces een nieuwe impuls gekregen terwijl ook elders in de wereld een proces van nauwere economische samenwerking aan de gang is. Deze ontwikkeling heeft verstrekkende gevolgen voor afzonderlijke landen. Daarbij is duidelijk dat niet alle landen in gelijke mate profiteren. Met name bepaalde categorieën ontwikkelingslanden zouden buiten de boot kunnen vallen.

PROF. DR. F. VAN DAM*

De internationale economische structuren veranderen snel: Europa integreert, de EG en de Comecon hebben besloten tot onderhandelingen, Brazilië en Argentinië hebben afgesproken tot een gemeenschappelijke markt te komen, Japan en de VS overwegen een vrijhandelsverdrag te sluiten en zo zijn er nog vele andere voorbeelden te noemen. Iedereen gordt zich ten strijde om deze vernieuwingen tegemoet te treden: bedrijven fuseren, departementen openen informatiebalijs en de toegangsprijzen van congressen waar dit alles wordt besproken stijgen exponentieel.

De gevolgen voor de ontwikkelingslanden zullen groot zijn en zullen in belangrijke mate hun toekomstige plaats in de wereld-economie bepalen. Toch lijkt dit de politici die zich binnen en buiten het parlement met het ontwikkelingsvraagstuk bezighouden te ontgaan. Toen tien jaar geleden schimmige debatten werden gevoerd over een fictieve nieuwe internationale economische orde overtroefden zij elkaar in betrokkenheid en met verklaringen van steun. Nu er echt iets gebeurt op het gebied van economische structuren zwijgen zij – op een enkeling na – als het graf.

Bij de veranderingen die thans in de internationale economische betrekkingen plaatsvinden kunnen de vragen worden gesteld door welke krachten deze worden veroorzaakt, hoe de nieuwe patronen er zullen uitzien en ten slotte wat dit betekent voor de positie van de ontwikkelingslanden.

Oorzaken van veranderingen

In de internationale handel tekent zich een aantal veranderingen af, zoals een trendmatige daling in de groei van het handelsvolume en het formeren van economische blokken.

De groei van de internationale handel was in de periode 1965-1973 per jaar 8,8%, van 1973-1980 4,4% en van 1980-1986 3,0%¹. De jaren 1986 en 1987 gaven een herstel te zien, maar het is onduidelijk of dit incidenteel dan wel structureel zal zijn.

De formering van vrijhandelsblokken heeft enerzijds tot doel het economisch verkeer tussen economieën van gelijk niveau te bevorderen en anderzijds deze te beschermen tegen concurrentie van andersoortige economieën. Recent zijn eerste stappen gezet tot 'interblokvorming', waarmee bedoeld wordt het maken van afspraken op het terrein van handel tussen blokken onderling. Aan deze trends ligt een reeks van factoren ten grondslag.

In de eerste plaats zijn de lokatie van productie en de lokatie van consumptie in toenemende mate gaan samenvallen. Dit wordt primair veroorzaakt door veranderingen in de productieprocessen. Zo zijn in vele takken van industrie de loonkosten een geringer deel van de totale produktiekosten gaan uitmaken. Dit betekent dat voor deze industrieën verplaatsing van productie naar lage-lonenlanden niet langer lucratief is en dat derhalve veel bedrijven hun productie terughalen naar de industrielanden. Ohmae schat dat in de westerse industrie het percentage loonkosten gemiddeld is teruggelopen van rond 25 procent een tiental jaren geleden tot vijf à tien procent thans². Drucker noemt als voorbeelden de kleinere geïntegreerde staalfabrieken in de VS waar de loonkosten zijn teruggedrukt tot tien procent en de grotere textielfabrieken waarin deze tot het niveau van tien à twaalf procent zijn gedaald³.

Een bijkomende factor is dat door toepassing van verbeterde technieken het gebruik van grondstoffen per productie-eenheid scherp is verminderd: in de metaalindustrie veelal gehalveerd. Dit betekent dat het voordeel om grondstoffen op de plaats van winning te bewerken, is afgenomen.

De geringere loonkosten en het verminderen van de grondstoffecomponent maken het mogelijk de produktiekolom op de plaats van consumptie te integreren. Deze integratie is wenselijk om automatisering, robotisering en computerisering van het productieproces te vergemakkelijken.

Ten slotte zijn in de hedendaagse concurrentie aspecten als ontwerp, servicing en marketing een steeds belangrijker plaats gaan innemen. Deze elementen kunnen het beste behartigd worden op de plaats van consumptie en ook dat roept de wenselijkheid op productie- en consumptieplaats te laten samenvallen.

In de tweede plaats blijkt dat het voortzetten van het traditionele patroon van internationale arbeidsverdeling met de daarbij behorende internationale handel problemen oplevert. Deze arbeidsverdeling is in de koloniale periode tot stand gekomen en de facto na de dekolonisatie gecontinueerd. Seers

* De auteur is als hoogleraar verbonden aan de Rijksuniversiteit te Leiden en aan het Institute of Social Studies te Den Haag.

1. Bron: Tabellen Wereldbank.

2. K. Ohmae, *Triad*, Veen, Utrecht, 1985, blz. 19.

3. P.F. Drucker, *The changed world economy*, *Foreign Affairs*, jg. 1986, blz. 768; Loonkosten spelen steeds geringere rol, *NRC Handelsblad*, 12 februari 1988.

stelt dat de voortzetting van dit patroon te hoge kosten met zich brengt in de vorm van hulp gelden, oninbare kredieten, onrendabele investeringen en militaire presentie⁴. Zo goed als het koloniale systeem is losgelaten vanwege de zware financiële lasten, zo zal ook het neo-koloniale systeem in zijn opinie dienen te worden geliquideerd. Enkele concrete ontwikkelingen wijzen in de richting die Seers aangeeft: de omvang van de hulpverlening stagneert, de commerciële kredieten aan de ontwikkelingslanden zijn teruggelopen en hetzelfde geldt voor de particuliere investeringen.

Seers betreft zijn zienswijze met name op Engeland en bepleit het loslaten van de banden met de vroegere Britse koloniën en een sterkere oriëntatie van Engeland op de EG. Een bijkomende reden acht hij de toenemende concurrentie die de westerse industrielanden ondervinden van de export van industrieproducten uit de derde wereld waartegen het westen zich alleen kan beschermen door blokvorming afgeschermd door buitentarieven of andere handelsbarrières.

De notie neo-koloniale arbeidsverdeling is in de jaren zeventig vervangen door het van strekking gelijke begrip 'interdependentie'. De idee was dat rijke en arme landen beide baat zouden hebben bij toenemende produktiespecialisatie en handel. Er zou een wederzijdse afhankelijkheid ontstaan. De derde wereld zou voor de rijke landen een groot afzetgebied vormen voor technologisch hoogwaardige producten.

Deze droom is door twee oorzaken verstoord. Zo werd al spoedig duidelijk dat de ontwikkelingslanden veel sneller dan was vermoed zelf tot hoogwaardige technologische productie in staat zijn. China schiet thans – tegen hoge betaling – voor ontwikkelde landen commerciële satellieten de ruimte in. Een tweede oorzaak wordt gevormd door de schulden van de ontwikkelingslanden, die vooral na 1975 sterk zijn toegenomen. Deze schulden betekenen dat veel ontwikkelingslanden het merendeel van hun exportopbrengsten moeten gebruiken voor rentebetaling en aflossing van schulden. Dit leidt tot terugvallen van de import door de ontwikkelingslanden en daarmee kwam een einde aan het – vooral door de OESO gepropageerde – interdependentie-ideaal.

In de derde plaats is er gerede twijfel gerezen over de stelling dat maximale economische groei alleen bereikt kan worden door een 'outward-looking' handelspolitiek. In de discussie over de keuze tussen 'inward-' en 'outward-looking' groei-strategie is het accent verschoven van een keuze ten principale naar criteria voor een optimale combinatie – die per land bepaald moet worden – van exportproductie en productie voor eigen gebruik. Dat kan betekenen dat landen als Taiwan en Singapore gediend zijn met arbeidsintensieve exportproductie en China en Brazilië hun productiecapaciteit primair op hun thuismarkt moeten richten. Landen en economische blokken met een bevolking van 200 miljoen inwoners of meer blijken heel goed te floreren op basis van een grotendeels autarkische economie. Bovendien is een veelvuldige herhaling van de ontwikkelingsstrategie zoals die door de Oostaziatische landen is gevolgd niet mogelijk, eenvoudigweg omdat de vraag op de wereldmarkt te kort schiet om de daaruit voortvloeiende stroom van arbeidsintensieve exportproducten te absorberen.

In de vierde plaats is er een aantal redenen waardoor de markten voor exporteerbare goederen in de toekomst trager zullen groeien. In dit verband is van belang dat de groei van de wereldeconomie ver onder het niveau van de periode 1950-1980 is komen te liggen. Het is zeer de vraag of op den duur het groeitempo weer zal stijgen, omdat historisch gezien het huidige tempo als 'normaal' kan worden beschouwd en dat van het tijdvak 1950-1980 als uitzonderlijk hoog.

Een bijkomende factor is dat in de rijke landen de bevolking nauwelijks meer toeneemt en voor de komende decenia in een aantal Europese landen daling van het bevolkings-tal mag worden verwacht. Dit zal niet alleen effect hebben op de omvang van de markt, maar ook op de aard van de te consumeren producten. Stagnerende bevolkingsgroei gaat ge-

paard met vergrijzing en een vergrijzende bevolking zal additionele koopkracht eerder besteden aan niet-importeerbare diensten dan aan industrieproducten.

Voor de toekomstige marktomvang is ten slotte van belang dat de VS en de EG besloten hebben om de overproductie van landbouwproducten in te perken. Dat zal kunnen leiden tot hogere internationale prijzen voor landbouwproducten waardoor de productie in de ontwikkelingslanden zal worden gestimuleerd en de import door deze landen navenant zal afnemen.

In de vijfde plaats is er een behoefte ontstaan aan grotere beheersbaarheid van de veranderingen in de internationale economische patronen. Deze veranderingen vloeien voort uit de snelle wijzigingen in de comparatieve kostenvoordelen die het gevolg zijn van de veranderingen in de productieprocessen en de verplaatsbaarheid van de produktiefactoren. Het tempo van wijzigingen is mede verhoogd door de grotere toepassingsgerichtheid van recente technologieontwikkeling. Deze heeft ertoe geleid dat het concreet toepassen van nieuwe technieken in productieprocessen tot een fractie van de tijd is teruggebracht vergeleken met twintig jaar geleden⁵.

Deze tempoveranderingen leiden tot snelle verplaatsing van productieprocessen met daarbij behorend kapitaalverlies en het optreden van werkloosheid. Vooral in Europa is deze laatste taai door de traditioneel geringe mobiliteit van de arbeid. Beheersing en tempoverlaging van deze ontwikkelingen kunnen niet op mondiaal niveau plaatsvinden, omdat daarvoor de instrumenten ontbreken. Beheersing, met name door middel van handelsbarrières, kan alleen tot stand komen op nationaal niveau of per economisch blok.

Nieuwe patronen

Hoe gaat het nieuwe patroon van internationale economische structuren er uitzien? Tot voor kort was het moeilijk op deze vraag een zinnig antwoord te geven, omdat er weinig concrete stappen waren gezet. De afgelopen twee jaar hebben in dit opzicht een radicale verandering gebracht. Zowel op het terrein van blokvorming als interblokvorming tekenen zich thans duidelijke contouren af.

Blokvorming

Op het niveau van blokvorming betreft dit zeven eenheden in de vorm van blokken van landen en van zeer grote individuele landen.

Noord-Amerika. In de VS is sinds een aantal jaren een discussie gaande over de wenselijkheid om te zamen met Canada en Mexico een vrijhandelsgebied te vormen. De eerste concrete stappen zijn gezet in 1987 in de vorm van een verstrekkende handelsovereenkomst met Canada en een overeenkomst van beperkter aard met Mexico. Economische integratie van de drie landen lijkt op den duur voor de hand te liggen; zij beslaan gedrieën het gehele Noord Amerikaanse continent, hebben lange gemeenschappelijke grenzen en er is de facto reeds van integratie sprake. Wat dit laatste betreft, kan worden opgemerkt dat het merendeel van de Canadese bevolking dicht bij de grens met de VS woont en dat de economie van Canada zich steeds meer op de VS richt: 80 procent van de Canadese export gaat thans naar de Verenigde Staten. Door de verkiezingsoverwinning van de conservatieve partij op 22 november jl. is de weg vrij om tot een definitief handelsverdrag met de VS te komen. De relatie met Mexico is gecompliceerder. Enerzijds zijn de banden met de VS op economisch gebied nauw, anderzijds zijn er fricties vooral op terreinen als migratie, schulden en drugsverkeer. Het oplossen van deze problemen is moeilijk op interstatelijke wijze en lijkt meer bereikbaar in een intrastatelijk kader. Recent zei Kis-

4. D. Seers, *Wanted – a new map of the world en A different kind of fortress mentality*, *The Guardian*, 28 mei en 16 juli 1982.

5. Ohmae, op.cit., blz. 24.

singer: "The issues that we face in Mexico are almost all domestic in character"⁶. Verdergaande economische samenwerking lijkt in het vooruitzicht te liggen. Bush heeft zich positief uitgesproken over een vrijhandelsverdrag. De nieuwe Mexicaanse president Salinas opereert behoedzaam: hij wil een stap-voor-stap-samenwerking omdat hij vreest dat de VS economisch een te dominante partner zijn en hij wil schuldverlichting aan een handelsovereenkomst verbinden.

Zuid-Amerika. De kern van economische integratie in Zuid-Amerika wordt gevormd door de akkoorden die tussen Brazilië en Argentinië in 1986 zijn gesloten en die in mei, juli en november 1987 verder zijn uitgewerkt. De akkoorden zijn vastgelegd in twaalf protocollen gericht op vrijmaking van handel, maatregelen ter stimulering van investeringen en binationale ondernemingen, alsmede gezamenlijk beleid inzake energie, biotechnologie en vliegtuigbouw. Dit jaar is Uruguay, dat tussen beide landen ingeklemd ligt, tot de akkoorden toegetreden. Tijdens een evaluatie in april van dit jaar bleek dat de uitvoering van de akkoorden traag verloopt en is overeengekomen deze op te waarderen tot verdrag. Bovendien zijn aanvullende afspraken gemaakt op het gebied van vrijmaking van vrachtverkeer. In november zijn de drie landen ten principale overeengekomen om met ingang van het jaar 2000 tot volledige economische integratie over te gaan. Naast de verdragen tussen Brazilië, Argentinië en Uruguay is in juli van dit jaar een handelsakkoord gesloten tussen elf Latijns-amerikaanse landen. Dit zijn naast de genoemde drie: Mexico, Chili, Colombia, Venezuela, Peru, Bolivia, Ecuador en Paraguay. Het akkoord betreft handel in goederen, thans ter waarde van \$8 miljard, waarvoor de aangesloten landen tot onderlinge tariefverlaging hebben besloten.

Europa. De EG streeft ernaar per 1992 tot volledige vrijmaking van het economische verkeer te komen.

Comecon. In 1987 heeft de Comecon een werkprogramma aanvaard dat voorziet in verdere economische integratie van de lidstaten. Gegeven de huidige onoverzienbare ontwikkelingen in het Oostblok is het moeilijk te schatten in welke mate en in welk tempo dit zal worden gerealiseerd.

China. In het rapport *Discriminate deterrence* dat in januari van dit jaar door het Pentagon is opgesteld, wordt de verwachting uitgesproken dat China over 20 jaar, na de VS en Japan, de derde plaats in de rij van wereldeconomische machten zal innemen⁷. Volgens het met Engeland gesloten verdrag zal in 1995 Hong Kong deel van China uitmaken. Bovendien claimt China de soevereiniteit over Taiwan. Het is onduidelijk of en wanneer deze claim gerealiseerd zal worden.

India. Hoewel trager groeiend dan China ontwikkelt India zich door zijn grote bevolking, het overwinnen van de problemen in de voedselproductie en de geleidelijk op gang komende industrialisatie tot een belangrijke economie.

Japan.

Naast deze grote landen en blokken is er een aantal ontwikkelingslanden met een economie van aanzienlijke betekenis waarvan onduidelijk is of zij aansluiting bij een bestaand blok zullen zoeken, of tot eigen blokvorming zullen komen, of individueel zullen blijven opereren. Zo heeft Turkije herhaaldelijk te kennen gegeven aansluiting bij de EG te wensen, maar heeft de EG toetreding vooralsnog afgewezen. Hetzelfde geldt voor Marokko.

Hoe het patroon in Oost-Azië eruit zal gaan zien is onduidelijk. Door een aantal snel ontwikkelende landen is in 1967 de Asean (Association of South-East Asian Nations) opgericht met de bedoeling tot een mate van economische samenwerking te komen. De resultaten zijn vooralsnog gering. Het lidmaatschap is beperkt tot de zuidelijke landen van Oost-Azië – Indonesië, Maleisië, Singapore, Thailand, Filippijnen – die economisch weinig complementair zijn, waardoor de basis voor concrete integratie ontbreekt. Binnen de Aseangroep neemt Indonesië een bijzondere plaats in gegeven de grootte en bevolkingsgroei van dit land. Geschat wordt dat de In-

donesische bevolking per 2005 een omvang van 340 miljoen zal hebben bereikt en zich op dat niveau zal stabiliseren⁸.

Japans toekomstige rol in Oost-Azië is onzeker. Sinds het aantreden van premier Takeshita werpt Japan zich herhaaldelijk op als woordvoerder van Oost-Azië⁹. Of dit een economisch vervolg zal krijgen is onduidelijk. Intussen neemt de handel van Japan met de Oostaziatische landen snel toe. De groei van de import van Japan uit Korea, Taiwan, Hong Kong en Singapore steeg de afgelopen twee jaar van 27 procent naar 50 procent. Korea importeert thans meer uit Japan dan uit enig ander land en Japan is voor Korea, na de VS, de tweede afzetmarkt.

Interblokvorming

Naast de blokvorming heeft zich in 1988 een nieuw fenomeen ontwikkeld, namelijk het maken van afspraken tussen blokken onderling: interblokvorming. Deze afspraken verschillen in karakter en intensiteit, maar beogen alle economische conflicten tussen de blokken te beperken of te voorkomen en van elkaars marktruimte en productiefactoren te profiteren. De belangrijkste stappen naar interblokvorming zijn tot op heden de volgende.

VS-Japan. Sinds vele jaren zijn er conflicten tussen Japan en de VS waarbij Japan wordt verweten producten op de VS-markt te dumpen en de eigen markt te veel gesloten te houden. Dit heeft geleid – na lange onderhandelingen – tot bilaterale afspraken tussen de beide landen voor onder meer de handel in landbouwproducten en halfgeleiders, alsmede toegang van de VS tot de Japanse bouwmarkt. Aan het begin van de jaren tachtig is de idee ontstaan dat de VS en Japan als de twee grootste economieën van de wereld zouden moeten komen tot een 'economic partnership', zoals Mansfield het noemde¹⁰. De redenering is dat economische conflicten voor beide partijen schadelijk en riskant zijn, dat onderhandelingen per markt te langzaam gaan, dat Japan en de VS beide te maken hebben met een toenemend protectionistische EG, dat een aantal onderwerpen beter hanteerbaar wordt als onderdeel van een 'pakket' (non-tarifaire fricties, kapitaalverkeer, intellectuele eigendom) en dat derhalve naar een meer algemene vorm van samenwerking moet worden gezocht. In januari 1988 heeft de gedachte van een Japans-Amerikaans vrijhandelsverdrag nieuw momentum gekregen tijdens het bezoek van Takeshita aan Washington. Afgesproken is dat beide regeringen een studie zullen maken van de voor- en nadelen. In Tokio wordt dit onderzoek gedaan door de ministeries van Financiën en van Handel en Industrie. In de VS door de 'International Trade Commission'. Het voorstel om tot samenwerking te komen heeft de afgelopen maanden steun gekregen van Kissinger en Vance¹¹. Ook Baker, die weinig vertrouwen heeft in de Uruguay Ronde, pleit voor bilaterale verdragen met de grote handelspartners van de VS. Bush heeft in vage termen voor een verdrag met Japan gepleit.

EG-Comecon. Na tientallen jaren elkaar genegeerd te hebben is op 27 juni van dit jaar een verklaring ondertekend waarin beide organisaties elkaar officieel erkennen. Op 26 juli hebben de EG-ministers zich positief uitgesproken over besprekingen met de Sovjetunie over een economisch akkoord nadat Moskou te kennen had gegeven een vergaande economische en technologische samenwerkingsovereenkomst met

6. H. Kissinger, C. Vance, An agenda for 1988, *Newsweek*, 6 juni 1988, blz. 17.

7. Fitchett, China seen as a new economic power, *International Herald Tribune*, 13 januari 1988.

8. World Bank, *World Development Report 1988*, Oxford University Press, 1988, blz. 274.

9. M. Richardson, P.L. Smith, Japan, changing image, moves into role as Asia's advocate, *International Herald Tribune*, 27 juni 1988; W. Burger, Japan reaches out, *Newsweek*, 12 september 1988.

10. C.H. Farnsworth, Idea of US-Japan accord on free trade gains, *International Herald Tribune*, 16 augustus 1988.

11. Idem.

de EG te willen sluiten. Deze besprekingen zijn begin november begonnen. In de afgelopen maanden hebben Duitse, Italiaanse, Franse en Nederlandse banken de Sovjetunie ruim \$ 11 miljard aan kredieten toegezegd.

Japan-China. Op 29 augustus jl. hebben Japan en China een akkoord gesloten – na acht jaar onderhandelen – over investeringsbescherming. Volgens dit akkoord worden Japanse investeringen in China qua behandeling gelijkgesteld aan Chinese bedrijven. In geen van de investeringsakkoorden die China tot nu toe heeft gesloten is een zo vergaande formule opgenomen. Japan is reeds China's grootste handelspartner (afgezien van Hong Kong) en kapitaalverschaffer. Verhoudingsgewijs zijn de Japanse investeringen in China daarbij achtergebleven. In het kader van het investeringsakkoord heeft Japan aan China een lening verstrekt van \$ 6,5 miljard voor financiering van infrastructurele werken.

Positie ontwikkelingslanden

De vraag is wat de blokvorming en de zich aandienende interblokvorming voor betekenis hebben voor de positie van de ontwikkelingslanden. In concrete termen: hoe beïnvloeden zij hun exportmogelijkheden en hun kans op het aantrekken van investeringen.

De factoren die tot blokvorming leiden – productie op de consumptieplaats, het loslaten van het traditionele patroon van arbeidsverdeling, een meer autarkisch beleid door grote landen, trage marktgroei en de behoefte tot beheersbaarheid – hebben naar hun aard alle een negatief effect op de export van derde landen. Dit geldt ook voor de blokvorming als zodanig. Vrije interne handel beschermd door een buitentarief of andere barrières stimuleert de productie binnen het blok. Bovendien zal het integratieproces onvermijdelijk leiden tot verdergaande protectie dan door de individuele lidstaten. Immers, om tot integratie te komen moeten de lidstaten het eens worden over bij voorbeeld de hoogte van het buitentarief of milieucriteria en er zal altijd een trend zijn het tarief of de norm van de lidstaat die de hoogste eisen stelt te volgen.

Integratie is een moeilijk proces, niet alleen economisch maar ook juridisch, sociaal en politiek. Het gevolg zal zijn dat de blik naar binnen wordt gewend. Als er hulpverlening wordt gegeven of preferentiële maatregelen worden genomen dan zullen deze in de eerste plaats de achtergebleven lidstaten binnen het blok betreffen: in de EG Ierland, Portugal en Griekenland. Het gevolg is dat de derde wereld buiten beeld raakt. Aarts, voorzitter van de Tweede-Kamercommissie voor Ontwikkelingssamenwerking, sprak hierover recent in uiterst sombere woorden¹².

Interblokvorming, die neerkomt op een verdere vergroting van de blokken, zal deze factoren versterken en een vergroot negatief effect hebben op de exportkansen van derde landen.

Ook op de mogelijkheid voor derde landen om investeringen aan te trekken heeft de blokvorming een negatief effect. Van het totale bruto wereldinkomen beschikken de zeven genoemde blokken (niet meegerekend de potentiële uitbreiding van de Latijnsamerikaanse integratie van drie naar elf) over ongeveer 90 procent. Dit betekent dat de afzetmarkten binnen de blokken liggen en derhalve het beschikbaar kapitaal voor investeringen zullen aantrekken. De overige tien procent is grotendeels geconcentreerd in een beperkt aantal niet-blokgebonden landen (Indonesië, Turkije, Zuid-Afrika, Korea, Saoedi-Arabië en enkele Europese landen), hetgeen betekent dat voor investeringen in de resterende ontwikkelingslanden zeer weinig overblijft.

Opgemerkt kan worden dat er tegenkrachten en fricties aanwezig zijn. Zo zullen de trage economische groei, de bevolkingsstagnatie en de vergrijzing in Europa en de VS – en tot op zekere hoogte in Japan – in de toekomst een geringere marktexpansie tot gevolg hebben. Een ander probleem is dat India, China en de Comecon met structurele kapitaal-

korten te kampen hebben en uit derde landen kapitaal zullen moeten importeren.

Voor dit soort tegenkrachten en problemen biedt de interblokvorming als het ware een oplossing op maat. Een overeenkomst tussen EG en Comecon betekent het op elkaar aansluiten van EG-kapitaal en EG-technologie op Comecon-marktruimte en Comecon-grondstoffen. Hetzelfde geldt voor een verband tussen enerzijds Japan en anderzijds China. De conclusie moet zijn dat interblokvorming de kans voor derde landen om investeringen aan te trekken verder verkleint.

Terugkerend naar de vraag wat dit alles voor de ontwikkelingslanden betekent is het zinvol deze landen in vier categorieën onder te verdelen.

De eerste groep bestaat uit de zeer grote landen die op zichzelf een 'blok' vormen, zoals India en China, en de ontwikkelingslanden die in een blok participeren. Deze laatste betreffen vooral Argentinië, Brazilië en Uruguay in het Zuid-Amerikaanse blok en Mexico in het Noord-Amerikaanse blok. Al deze landen zijn 'geborgd' en profiteren mee van de blokvorming.

De tweede groep bestaat uit ontwikkelingslanden die niet volledig tot een blok behoren, maar daarmee wel in toemende mate banden onderhouden. In Zuid-Amerika betreft dit de acht landen die te zamen met Argentinië, Brazilië en Uruguay eerste stappen naar een vrijhandelsverdrag hebben gezet. Dit zijn potentieel geborgd landen.

De derde groep betreft landen die banden met blokken onderhouden, maar waarvan het karakter overwegend eenzijdig is. Een voorbeeld is de associatieovereenkomst van een groot aantal ontwikkelingslanden met de EG. De eenzijdigheid is dat de EG unilateraal de vrije toegang van produkten uit de geassocieerde landen kan beperken of stoppen als deze te zeer met productie binnen de EG concurreren. Een consequentie hiervan is dat de omvang en structuur van de export van de geassocieerde landen naar de EG sinds het tot stand komen van het associatieakkoord nauwelijks zijn veranderd.

Een vierde groep bestaat uit landen die geen verbanden met blokken onderhouden. Sommige van deze landen gaat het zeer goed, zoals Korea en Indonesië; de meeste verkeren in grote moeilijkheden, zoals Bangladesh, Birma en vele Afrikaanse landen.

Vanuit de optiek van het ontwikkelingsvraagstuk is de blokvorming en de interblokvorming bedreigend voor de derde en vierde groep ontwikkelingslanden, bij elkaar ongeveer 1,5 miljard mensen, zijnde rond 30 procent van de wereldbevolking. Op die grond heeft Prins Claus ervoor gepleit dat in het kader van de Uruguay-Ronde van de GATT normen en criteria worden geformuleerd voor de blokvorming zelf, voor de handel tussen de blokken en voor de handel tussen niet-blokgebonden landen, steeds met de bedoeling om de positie van de derde en vierde groep veilig te stellen¹³.

Hij hield dat pleidooi in maart van dit jaar. Sindsdien zijn blokvorming en interblokvorming in een stroomversnelling geraakt, terwijl het er naar uitziet dat de Uruguay Ronde vele jaren gaat duren. Wachten op afspraken tijdens de Uruguay Ronde kan derhalve betekenen dat zij als mosterd na de maaltijd komen. Het zou daarom te prefereren zijn als door de blokken, door de blokvormende landen en bij de interblok-afspraken van meet af aan met de consequenties voor de derde en vierde groep ontwikkelingslanden rekening wordt gehouden. Als dat achterwege blijft zal structurele marginalisering van deze groepen ontwikkelingslanden optreden die hun ontwikkelingsmogelijkheden zeer zal schaden.

Ferdinand van Dam

12. H.J.B. Aarts tijdens CDA-congres *Schuldenlast*, KIT, Amsterdam, 10 september 1988.

13. Toespraak voor de Society for International Development te New Delhi, 25 maart 1988.